
a vízimalom

BRANKO ČOPIĆ

Hegyaljai falvainkban előfordulnak hát afféle titokzatos helyek, amelyekről különféle, rendszerint szörnyűségekkel teli, éjhez, halálhoz, gonosz hatalmakhoz és lélekrontó történetekhez kapcsolódó mesék kerengenek. A temetőkön, templomokon és mecseteken kívül, többnyire holmi gödrök, szorosok, szakadékok és útkereszteződések ezek, ahol éjszakánként el-elüldögél a lustálkodó ördög vagy valamelyik rokona és cimborája, akik valamennyien furcsa dolgokat művelnek a kései járókelővel, a paraszttal, de főképp a bűnös fehérréppel, amely útkereszteződések nélkül is folyton ki van téve ilyen-olyan szerencsétlenségnek és bajnak.

Az efféle helyek szürkületkor jutnak eszébe az embernek, amikor meg felhangzik a mindennemű boszorkányságot elűző hajnali kakasszó, megfeledkezik róluk:

— Kész, most pedig munkára fel, ma reggel is kenyeret kell enni.

Az alkonyati, isten háta mögötti helyeken innen, egészen elkülönülten állnak a falusi vízimalmok. Igaz, félreeső helyeken vannak, eldugottan, mendemondákat szőnek róluk, de mégis... egyetlen hajnal, még a legfényesebb sem tép le semmilyen malmokat belengő és körültáncoló titokzatos fátylat. A hajnal csak a sötétséget és a félelmet szünteti meg, a fához, liszthez, éktelen zúgáshoz és csobogáshoz fűződő dajkameséket pedig tovább élteti. És ezen mit sem változtat a kakasszó, amit éppen hogy csak hallasz, s így ahelyett, hogy az átkozott éjszakai lárma végét jelezné, mindehhez csupán a friss reggeli színt adja hozzá, amitől a lisztet őrlő vízimalom jól ismert zúgása még inkább visszhangzik, a korán kelő, álmos járókelő pedig mosolyogva gondol gyermekkorra begyöpesedett utaira.

Hát ha ez a véletlenül betérő vendég még valamilyen nyalka írástudó (egyike azoknak az osztrák időből származó öregeknek, akik ismerik a latin betűt, vagy netán fiatalabb, kilencszáztizennyolc utáni ívású, aki a cirilicát is ki tudja silabizálni), akkor, istenemre, van is mit olvasnia a malom gerendáin. Mert ameddig csak elér a malom-krónikairó jószágos keze, oda mindenhova fel van írva szénnel, hogy ki mindenki „szúrta meg” a kancát vagy a kecskét (szamárganca felénk nincs!) és ki hol csókolta meg a macskát és a kutyát, továbbá, hogy ez és ez mit evett. E csúfondáros irkafirkákon kívül kitudódik egy-egy szerelmi titok is, vala-

melyik atyafiról és valamelyik nőről, amin aztán a nekihevült bámsz-kodónak a bajsza is nevet, ahelyett, hogy minden irkafirka után oldalra kőpne és az apját szidná az ismeretlen tintapecér-effendinek.

Akad itt persze valami az írástudatlan embernek is (ők vannak többségben), ügyetlen kézzel odamázolva valamelyik testvéréről, az ugyancsak írástudatlanról. Láthatsz itt lópofájú embert, kitárt karral, mintha épp rád várna, hogy megöleljen, aztán négy lábú állatkát (csikó-e, kiskutya-e vagy tán nyúl?!), majd meg egy fickót, amint szórén üli a paripát. De vannak itt pimasz dolgok is odapingálva, valamilyen pihent agyú pásztor keze nyomán behemót megnagyítva, olyannyira, hogy ha erre jártában valamilyen tapasztalatlan és pirulós fiatalasszony meglátja, nyomba elfordítja a fejét, és elképedve sziszegi:

— Ments meg Uram és Szent Péter! Uh, hogy csapna belé a mennykő!

Azután meg minden malom körül van valamilyen füzes, főveny és virágzó rekettye, de található a közelben valamilyen liget is, leginkább mogyoró, úgyhogy mindez még nap közben is kísérteties gondolatokat ébreszt. És hiába akarsz te mindennek ellenállni, amikor a malom megállás nélkül zúg és fecseg, amikor megbolygatja és felébreszti benned a sajtukacacot, mert ez is zizegni kezd, az átkozott, a csalárd Zizi Zukić:

— Zi-zi-zi-zi, Milja egyedül őrzi a teheneket... Zi-zi, a férje meg katoná, s az apósa is elment kaszálni... Zi-zi-zutty, jó volna tán megközelíteni a patak felől, majd a kukoricásból, nemde?

És mint mindenütt, itt is: minden háztól vezet egy út vagy csapás a malomhoz. Mert örölnie mindenkinek kell, s mit tehetsz te az ellen, ha épp az ördög is ugyanezt az utat használja a lélekrontó dolgaihoz, hogy törne ki a lába!

Íme, ezek alapján váltak ki a malmok a mi vidékünk egyéb furcsaságai közül. Az imaházak, a temetők, a gödrök és az útkereszteződések nap közben elhagyatottak és sértően megszokottak voltak, különösképp annak, aki itt vagy ott egyszer is berezelt félelmében. Hűvösséget és szomorú elhagyatottságot árasztottak ezek a helyek, avar- és nefelejcsilátot, a malom meg épp nappal mutatta meg élete derús oldalát, jóllehet mindazonáltal a maga módján megmaradt elvarázsoltnak és nem minden napinak. Mennyi mindent láthattál, még a tikkadt délmelegben is itt, mi minden csillant föl a malomkerékről szökellő vízben, amely fölött állandóan ott tündökölt a szivárvány!

Vidékünkön a mihaszna férfiakat már régóta „molnároknak” nevezik. Az első világháború után terjedt el ez a megszólítás. Ekkor sereglettek haza az atyafik a harcterekről, minden koloncot és megkötöttséget sutba vágta, az emberek közt elburjázott a „feketetés”, úgyhogy az ilyen dolgokra és az ilyen léhűtőkre is találtak kifejezést.

Mihelyt észreveszik, hogy valaki ott téblábol a falusi források, élő sövények, patakok, malmok vagy más eldugott helyek körül, valaki máris csípősen megjegyzi:

— Molnárkodsz, mi?

— Lehetne-e ennél örölni? — kérdezi a pajtás a „burázert” (a volt szerb önkéntest, sváb bakát és szaloniki harcost), és rámutat a házközösségbeli, bikaerős fiatalasszonyra, mire föl a pajtás készséggel kivágja:

— Lehet, testvér, de előbb sorba kell állni. Akár a malomban.

Mindezeket az újdonságokat az én Rade nagyapám, mint máskor, most sem vette észre, és azok nem is szóltak bele az ő egyszerű és mindenki

előtt nyílt életébe. Minden „világraszóló” csodát és szégyenletes cselekedetet utolsónak tudott meg, túl későn, amikor az már senkinek sem volt furcsa, sem szörnyű, de neki mégis mindent csupán apránként lehetett adagolni. Fehér holló volt így a többiek között, olyan ember, aki megkésve és fölöslegesen csap lármát, s ezért mindenki csodálkozik rajta, és a szemébe nevet.

A malom például, nagyapám számára, mindig olyan volt, mint valami kis szentély, ahova időről időre el kell gyalogolnia, hogy adományozó kezéből „mindennapi kenyerünkhöz” való lisztet kapjon. Ez a jószívű ősz öregember — varázsló, aki a víz feletti fűzesben él, örökké ébren — minden időben kész meghallgatni a másik baját. Kitergegethatsz előtte mindent nyíltan, röstelkedés nélkül, akár a hozzád legközelebb álló előtt.

Amikor meghalt nagyapám felesége, Milica, levertségében az öreg huzamosabb ideig a háztól távol keresett magának foglalatoskodást, hogy ne is kerüljön az emberek szeme elé. Valójában persze a szomorúságát rejtegette, meg hát azt, hogy komoly embernek nem nagyon illik a feleségét siratnia. Mert legalább ebből a káposztából van annyi, hogy minden sarkon kínálják.

És nagyapám éppen ezeken a búbanatos napokon remetéskedett legtöbbet a mi sorbaállós malmunknál.

Ott ül így a szikes, napsütötte gyepen, a csupa liszt malom előtt, felsóhajt, de ez nem is hallatszik, mert ugyanabban a pillanatban már belevegyl a malomkő és a vizet lapátoló kerekek fenséges zúgása.

— Hát kedvesem, így van ez. Ilyen is meg olyan is volt a vénasszony, hogy az igazat megvalljam, ezt én tudom legjobban. Még inni is szeretett, isten nyugosztalja, egyszer meg majd felgyújtotta a házat. De akkor is sajnálom, neked megmondhatom. Sajnálom mindörökké.

És megint egy sóhaj, amit nagyapám megint nem hall, sőt tán észre sem vesz. Mindent magába szív és elvisz a fáradhatatlan zaj. A malmocska úgy vigasztalja, ahogy legjobban tudja és teheti: elveszi a bánat hangját, elhallgattatja és elnémitja.

— Hallgass csak rám, öreg, én majd megmondom . . .

És napról napra: nagyapám panaszai egyre rövidebbek és csendesebbek lesznek, mígnem végül mormolássá s bólogatássá nem csitul minden. Megvigasztalódik az öreg és megbékél az étellel, a bánattal, a magányával.

Azon a szűkös és semmilyen tavaszon, nagyapám rokona, „a Sava testvér”, elhíresztelte azt az ízetlen tréfát a faluban, hogy Rade bácsi egész nap a malom előtt üldögélt és fantazált, s közben hétrét görnyedve úgy fohászzkodott az istenhez, mint valami török.

— A ragyása — fedte meg nagyapám rekedtes hangon —, még a saját bajával sem tud megbirkózni. Az isten is úgy teremtette, hogy előbb ökröt akart csinálni, de aztán meggondolta magát és így puffant ki Sava testvér.

Ezekből a napokból származik a kis kép is, a malom rajza, amelyet egy szakállas vándorfestő készített és nagyapámnak ajándékozott. A kép, a kisablak mellé akasztva, sokáig állt az öreg szobájában, a félhomályban, nehogy még valaki azt higgye róla, hogy valamilyen szentkép. Mégis Sava testvér rendületlenül templomot látott a képen, hiába bizonygatták neki, hogy az bizony malom. „No, már no, ki látott már malmot lefősteni?”

Emlékszem, bármikor feküdni mentem a nagyapámmal (hogy melegítsem a hátát!), az öregnek eszébe jutott a lefestett malma, amiről meghatódva mondta:

— Mi ketten most alszunk, a malmocskánk pedig majd öröl, öröl, az egész istenáldotta éjszakán.

Néha az igazi malomba is elmentünk, és ott háltunk. Nyugtalan gyermekálmomba zúgás és zakatolás szüremlett ilyenkor, és a fa és a fű véget nem érő meséje. Időnként fölneszeltem, talpra ugrottam, valamit keresgéltem, s aztán, félálomban, megint folytattam a mindig el-eltűnő és soha el nem érhetőnek a keresését, s ez még későbbi életem folyamán, a legvilágosabb perceimben is kísértett.

De legfőképp a malomból való reggeli hazatérésünk volt emlékezetes! A hosszú kocsisor úgy tört magának utat a mezőn, mint valami győztes hadsereg, s mindezt mi tettük ünnepélyesebbé az öreg, fölmálházott kancánkkal, amely mögött vígan ugrabugrálva és rikoltozva én haladtam. Az, hogy a hadoszlop végén és a kanca farka mögött voltam, mit sem számított, mint ahogy az sem, hogy gyakran ki sem látszottam a magas bűzából. Mert bárhogy is volt, a legbűszkébb menethez tartoztam, amely ott hullámzott a friss reggeli nap alatt.

— Megérkeztünk hát, erővel, egészséggel, dolgavégezetten! — magyarázta nagyapám az udvarunk kapuja előtt. Így csak akkor kotkodácsolt, amikor egyházi gyülekezetről, lakodalomból, keresztelőből, ünnepségről vagy valamilyen más vidám eseményről tért haza, amit tisztességesen és szívből rendeztek meg, az emberek javára és örömére, kinek-kinek pedig a lelki üdvösségére, hogy Kiriak Mihailo szigorú, aszkéta arca előtt mindenki nyugodt lehessen.

És így ment ez mindaddig, míg csak el nem szegődött hozzánk a Nagy Jovo béresnek. Ekkor kapott szárnyra az a malmunkról szóló dajkamese, ami nagyapám füléig is eljutott és alaposan meghomályosította kedvenc tartózkodási helyének a fényét.

A béreseket nagyjából évenként cserélgettük, leginkább Szent György-napkor, de mégis gyakran megesezt, hogy a szolgálatot megint az kaparintotta meg, akit épp Jovónak hívnak. Minden második — Jovo. Közben olyan ügyefogyott is akadt köztük, aki még a nevét sem tudta, csak azt, hogy Jovónak hívják.

— Hát ha már Jovo vagy, akkor tán a magasságos úristen vezényelt hozzám — enyhült meg nagyapám, és máris kész volt, hogy ezt a fajankót is alkalmazza.

Névrokoni többségétől eltérően, ennek a legújabb Jovónak a „Nagy” becenevet adtuk. Ő pedig vállas, fürge és kezdeményezőkézs legény volt. Minden további nélkül kezébe vette a fa-, a víz- és a malomügyek intézését, s az útraserkedéssel járó korán keléshez és későn fekvéshez is tartotta magát, minden időben, még ítéletidőben is. Érkezésekor elpihent az egész ház.

Napról napra, lépésről lépésre aztán egyszer csak elkezdtek róla is susmusolni, és Zizi Zukić is mindegyre azt zizegte: ez meg ez a lány a forrásnál légyottozik Jovóval, azt meg azt a menyecskét, mármint az erdőkerülő feleségét tetten érték a Čopićék béresével, a fiatalasszonyok a malom körül sündörögnek, méghozzá éppen vasárnap, amikor rajtunk a sor és Jovo öröl. Különösképp a malomról folyt a mendemonda, mert

béresünk egész napokat is ott tanyázott, gyakran pedig még ott is éjszakázott.

Hogy ki kotyogta ki mindezt az öregnek, nem tudni. Valamilyen Mikuča anyóra, a régóta özvegykedő vénasszonyra gyanítottak, akiknek a mennykő sem árt, s aki képes volt együtt kaszálni a férfiakkal, csakhát a nyelvét, azt nem tudta megzabolázni. Nyilván ezért eleinte rá sem hederített a nagyapám ezekre a mesékre, és tanácsért sem futott azonnal — kihez ugyan, mint „Vuk testvérhez”, a rokonához. Vuk hosszú éveken át csendőrőrmester volt, méghozzá a sváboknál, az osztrák határ mentén, ismerni fogja ez a ráérő béresek és a szemérmetlen asszonyok gazemberségeit is.

Nagyapának e bajára és szégyenére, amit bizalmasan és vállvonogatva mesélt el, Vuk olyan hangosan és meglegegedetten nyерített fel, mint valami szabadjára engedett paripa.

— Aha-ha-ha, és te még most sem hiszed, te obermarha! Hiszen nincs annál nagyobb gyönyörűség, mint rádönteni valamelyik menyecskét a malomban levő szalmára. Rade, Rade, miben telt el neked az életed?

Nagyapám elképedve hadonászott a kezével, mintha tüzet oltana.

— Hallgass, hallgass, te istentelen! Hát éppen a malomban, a szentélyben, ahol kenyérnek őrlik a gabonát, meg cicvarának, meg karácsonyi pogácsának, meg... Nem röstelsz még gondolni is erre?

— Aha-ha-ha, éppen Nagy ez a Jovo, hogy éljen a pisztolya! Lent, a szalmában dagasztja a karácsonyi pogácsát, fönről, a darálóból meg csak úgy szitál rá a liszt.

Erre az ocsmány látványra már a hangját is elvesztette az öreg, hadonászott és sziszegett, mint valami gúnár.

— Hallgass, hallgass, te pandúrfajzat, és ne szentségtelenítsd tovább a karácsonyi pogácsát! Hát nem félsz, hogy eltapos a jó isten!

Élvezvén nagyapó zavarát, Vuk tovább ecsetelte, hogy mit csinálnak „az okos emberek” a malomban és körülötte. Mesélt és cifrázta a mesét, mindaddig, amíg nagyapó egészen el nem hült a csodálkozástól, ami után már annyira közömbössé vált, hogy a hadonászást és a válaszolgatást is abbahagyta. Megüvegesedett szemmel rámeredt az előtte levő kísértetre (már megint spanyolnáthát kaptam volna vagy mifene?), s így már nem is hallotta rendesen Vuknak azt a koholmányát, hogy még a szent életű Ignjatije Bogonosac is, aki nappal az utasokat szállítja a folyón, éjszánkint asszonyokkal hempereg a malomban. Csupán akkor tért magához nagyapám, amikor Vuk föltápáskodott, hogy hazainduljon, és sípoló hangon bejelentette:

— Én nem vagyok többé ennek az országnak a pógára. Itt az ideje, hogy meghaljak, hát nem.

Rogyant léptekkel nagyapám is elindult a szobájába, az utolsó menedékhelyére, ahova még nem hatoltak be a kísértetek, amikor ott — mi mást lát, mint azt, hogy a festő csendes malmocskája már őrlie az alkony szürke lisztjét. Végzi e szorgos malom a maga tiszta, fölszentelt dolgát. És körülötte nincs ott semmilyen feslett nőszemély, se Gnjatije, se Nagy Jovo. Csupán ezt a malmot kerülték el az ördögök és a gyalázatos mesék.

Ahogy lebukott és kialudt a nap, nagyapám utolsó védett szöglete és hajdan volt világa is elmerült a homályba, magával vitte az alkonyi víz, billegve, mint valami malom-hajót az Una folyón, amely sohasem is

állt, illetve folyt szilárd földön. Hát, így van ez, elmúlik az egész élet, bizonytalanul és ingatagon, iramlik, iramlik, te, nyomorult balga és isten ökre pedig folyton azt hiszed, szilárdan állsz egy helyen és hogy minden a te kezében van. Végül majd, mintegy büntetésképp, holmi elzüllött Nagy Jovo cimborája visz át a túlsó partra, holmi éjszakai tyúkpecér, aki nap közben ott ájtatoskodik az isten előtt.

— Mért éppen Bogonosac?

A kérdésre nincs válasz, de úgy látszik, kiút sincs. Ekkor azonban vigyázva mégiscsak megcsikordul valamilyen ajtó. Én vagyok ez, ahogy mezítláb, porosan és holtfáradtan benyitok a szobába, átmászok a nagyapámon, ezen a láthatatlan élő hegyen, és befészkelem magam a háta mögé, a fal mellé.

Az öreg egy pillanat alatt elfelejti valamennyi gondját és vérlázító szégyenét, megtapogat, jól be vagyok-e takarva, s aztán elégedetten, dacos kárörvendéssel azt motyogja:

— Se Jovóhoz, se Gnjatijehoz semmi közünk, öröljenek ahogy akarnak. Fontos, hogy te melegítsd nagyapád hátát.

SZŰCS Imre fordítása